

УДК 94:[001.32:39](477)

Степан ПАВЛЮК

ЧВЕРТЬ СТОЛІТТЯ БОРОТЬБИ ЗА СВОЄ ГРЯДУЩЕ!

Висвітлюються етапи становлення Інституту народознавства НАН України та Музею етнографії та художнього промислу (при Інституті). Пошановуються імена творців науки Галичини, починаючи від діячів «Руської трійці», імена директорів наукових установ, що стали фундаментом нинішнього Інституту. Висвітлюється діяльність учених-науковців установи та їхній вклад як в українську, так і світову науку. Акцентується, зокрема, на досягненнях Інституту в обстеженні зони Полісся після аварії на ЧАЕС на території нинішніх 1—3-ї зон радіоактивного забруднення. Показані дослідження Інституту в галузі урбаністичної етнології в ділянці етнополітики, мовного будівництва, деколонізації міської культурно-цивілізаційної сфери та ін.; зорієнтованість на виявлення і теоретичне осмислення сучасних змін соціокультурної динаміки, зокрема міжнетничної комунікації, глобалізації, проблем трудової міграції тощо. Підкреслюється видавнича діяльність Інституту.

Ключові слова: Інститут народознавства НАН України, Музей етнографії та художнього промислу, учені, науковці, професор Ю. Гошко, академік С. Павлюк, видавнича діяльність.

© С. ПАВЛЮК, 2017

Понад двадцять п'ять державницьких років на фоні тисячолітньої історії українського народу — це лишень маленький часовий фрагмент, але особливо вагомий у сенсі політичного будівництва національної держави, за який вдалось зберегтись, всупереч загрозливим історичним вітрам, громовицям, інколи тривалим політичним негодам. Нашим предкам довелося сутожно, інколи рятуватись лишень Божою ласкою... і великою вірою в завтрашній день.

І він неодмінно наступив — наповнений сонцем, скроплений дощем, рослинним щедрим багатством, іншими дарами природи... і доброзичливим гомоном у кожній оселі, повсюдно посталих на всенькій рідній землі, освоєній, доглянутій і прибраній дбайливими руками, щирим серцем і добром наповненою душею та духовною величчю.

Давні людські колективи, які облюбували великі земельні простори, оселившись на них, використавши її природні ресурси, загосподарили благодатну землю і назавше залишилися її опікунами і оборонцями.

Давнім поселенням теперішніх українських земель довелося зазнати чимало лихоліть, щоб не дозволити окупувати чужинцям своєї батьківщини, яка впродовж багатьох століть розпросторилася ошатними і багатими селами і містечками, створивши впродовж багатьох віків цілісну систему традицій в усіх сферах буття, які склали основу способу життя, закріпивши у суспільно-поведінковій культурі українців високі морально-етичні духовні базові принципи.

Якраз етнологічна наука і покликана вивчити феномен самозбереження народу, беручи до уваги свідомісну складову, яка сформована цілісною системою традиційного буття. Це з докиєворуських глибин закладена поведінкова матриця соціальних вчинків особи на співжиття з громадою на різних етапах становлення — роду — племені — народу — нації.

Про духовно-культурну спадкоємність мешканців сучасної національно-державної території, яка достатньо вичерпно зафіксована вченими у різних гуманітарно-суспільних сферах — фольклористиці, етнології, історії, народному мистецтві, філософії, сприйнятті світу, мистецтвознавстві тощо, свідчить про постійне кількатисячолітнє життя, історичний шлях українців на прабатьківській землі. І тільки тепер, у час української державності, стало можливим правдиво і по-громадянськи відповідально і чесно сучасним вченим висвітлити національне багатство традицій способу життя українців, засобом яких збереглися як європейська нація.

На жаль, ще й сьогодні чимала частина населення України, зомбована російсько-радянською історіографією, вірить у відверті псевдонаукові версії про так звану «колицку трьох братніх слов'янських народів», які начебто єдиного кровноспорідненого походження від руського, тобто російського, так-так, російського народу, що Київська Русь була територією росіян і десь там притулились малороси і білоруси.

За чверть століття новітньої історії Української Держави соціогуманітарна наука зуміла спростувати жахітливі історіографічні перекручення, ідеологічно спрямовані на фальсифікацію реального історичного процесу буття українців.

Зокрема, для вчених-етнологів розкривалося незоре густо забур'янене поле, яке окупаційні влади постійно засівали зневажливою неправдою стосовно етнологічної, етнокультурної суті українського народу. Кожен з окупаційних режимів силкувався спотворити, дизауалювати історичний факт походження народу, представляючи українців майже без роду і племені, придумавши знахабнілу, вульгарну версію, що українська територія і її населення не що інше, як окраїни їх імперій — чи польської, а чи російської.

З особливою увагою, розумінням і відповідальністю вчені Інституту заакцентували у творчій науковій програмі, — насамперед досконало дослідити весь спектр питань, що стосується етногенези етнічного та культурного процесу буття українців, усвідомлюючи при цьому, що виникне необхідність наукових дискусій із застарілими, неправдивими заполітизованими теоретичними формулюваннями стосовно традиційної культури, способу життя населення етнічного українського простору.

На наше превелике щастя у середині XIX ст. у Харкові і Києві в місцевих університетах організувались народознавчі осередки, вчені яких розгорнули цілісну систему на фіксацію народно-культурної спадщини, залучивши для цієї величної справи місцевих краєзнавців. У західній частині України завзяття до збереження народної уснопоетичної словесності, традицій побутової культури, усього укладу життя певною мірою було спровоковано романтичним народознавчим рухом польської інтелектуальної інтелігенції, на який відкликнулися з належним ентузіазмом греко-католицькі священники, зокрема учасники «Руської трійці» — М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький і багато інших. Створене у 1873 р. Наукове то-

вариство ім. Т.Г. Шевченка посилило, систематизувало і поширило на весь західноукраїнський простір програму збору і фіксації пам'яток народної традиційності, зацікавивши і залучивши для цієї вагомій справи сільську інтелігенцію.

Для систематизації і наукового опрацювання при Товаристві було створено у 1895 р. Етнографічну комісію, очолювану І. Франком, секретарем якої став В. Гнатюк, за участю Ф. Колесси, Ф. Вовка, В. Кобільника та б. ін. Маємо підстави визнати, що створений у 1992 р. в системі Академії Наук України Інститут народознавства АН України став успішним продовжувачем подвижницької праці ентузіастів. А музейну практику Інститут перейняв від Музею художньої промисловості, заснованого магистратом у Львові з ініціативи ремісників у 1874 р., положення про який уклав ще у 1872 р. професор Львівської Політехніки Юліан Захарієвич, а також Етнографічного музею НТШ, який почав функціонувати з 1895 року.

Іван Франко наполягав проводити дослідження у науково-системному руслі, застосовувати в аналітичній практиці концептуальні засади існуючих європейських шкіл. На думку Івана Франка, етнографічна наука полягає у тому, щоб і «пізнати народ... пізнати їхній стан теперішній і минулий, їхні фізичні та духовні зв'язки з іншими народами» [4, с. 143]. У руслі сучасних теоретичних засад вчений розглядав етнологію на рівні, і навіть в дечому випереджаючи провідних європейських вчених, говорячи про необхідність розвитку такої галузі етнології, як соціальної психології, а наука повинна мати комплексність з іншими дотичними гуманітарними науками і розглядатися як «частина тої великої, цілком новоючасної науки, що зветься історією культури людського роду» [4, с. 144].

З метою успішної реалізації ідеї і програми організації Музею художньої промисловості Миська управа Львова створює комітет з керівників корпорацій і приватних осіб, якому доручено пошук коштів, з яких буде здійснено закупівлю експонатів, а також забезпечено функціонування при Миському промислово-му музеї школи рисунку і моделювання. Активне наповнення фондів придбаними і подарованими пам'ятками вимагало належного приміщення, для чого було відпущено другий поверх Ратуші, переселившись з будинку Миського Стрілецького Товари-

ства. Участь у Надзірній раді багатьох відомих осіб при головуванні графа Володимира Дідушицького, коли були закладені концептуальні, пізнавально-освітнянські засади розбудови Музею, стався стрімкий його розвиток. Галицька ощадна каса, у приміщенні якої тепер діє Інститут народознавства НАН України, у структурі якого функціонує Музей етнографії та художнього промислу України, у 1888 р. виділила 400 тис. злотих для зведення двох приміщень — для Промислової школи і Музею. І в 1904 р. будинок Музею був освячений, а уже в наступному році запрацювали для суспільства усі його підрозділи — експозиція, бібліотека, фонди, сектори: експозиційний, обліковий, реставраційні та ін. Новообраний голова Надзірної ради проф. Юліан Захарієвич розширює географію контактів і співпрацю з багатьма європейськими музейними інституціями, зокрема художньо-промисловими музеями, стає учасником їхніх щорічних з'їздів; у 1908 р. скликає з'їзд у Львові. Поповнення фондів колекцій відбувається постійно і переважно з виставок виробів прикладного мистецтва з європейських країн. Одночасно стало практикою для приватних музеїв заповідати і передавати свої колекції у Міський музей, який поповнювався багатством пам'яток з музеїв Дідушицьких, Любомирських, Лянцькоронських та інших меценатів і жертводавців.

Учені Наукового Товариства ім. Т. Шевченка, теоретично осмислюючи історико-культурну спадщину українського народу, під впливом романтичних візій, започаткували масштабний всенародний рух на збір пам'яток, які стосувалися усіх сфер буття українців: господарських знарядь праці, ремісничого і побутового інструменту, обрядово-ритуальних виробів, одягу, хатнього начиння, декоративно-вжиткових предметів, творів народного мистецтва, зразки транспорту, кінного запрягу, виробів ткацького ремесла, ковальства, деревообробництва, гончарства, виробів зі шкіри, лозоплетіння тощо. Уже з 1892 р. до Товариства надходять поодинокі пам'ятки, а в 1895 р. Етнографічна комісія приймає рішення створити: «... національний музей, де були б зібрані пам'ятки нашої минувшини та була б представлена точна наука розвою та зросту нашого народу». Звернення до громадськості, як спосіб привернути увагу до вагомій справі, виявився напрочуд ефективним. Сільська галицька інтелігенція щедро і щиро відгук-

нулася на заклик таких національних лідерів — Івана Франка, Михайла Грушевського, Федора Вовка та багатьох інших подвижників української будучини і збереження культурної спадщини. Фонди Музею НТШ наповнювалися зразками пам'яток господарсько-виробничо-побутового вжитку, унікальними виробами народного мистецтва з усього карпатського етнографічного масиву — Гуцульщини, Бойківщини, Лемківщини, з Поділля, Буковини, Закарпаття, Волині, Полісся тощо. Народнотрадиційні пам'ятки з Наддніпрянщини, Степової України у дар ентешівському Музеєві передали визначні постаті української культури — Леся Українка, Дмитро Щербаківський, Микола Біляшівський, Климентій Квітка, Осип Сластьон та інші прогресивні діячі з Центральної України.

Галицька національна еліта (Володимир Шухевич, Осип Роздольський, Михайло Зубрицький, Іван Труш та ін.) здійснювала часті експедиції у села Галичини на пошуки неповторних скарбів з минувшини традиційної культури. Одну з таких експедицій профінансувало товариство австрійських етнографів у Відні. Відбулась експедиція у 1904 р. — на Бойківщину за участю Івана Франка, Зенона Куделі, Федора Вовка, пам'ятки з якої наповнили вже існуючі колекції; а також були зібрані та передані з Гуцульщини сільськими вчителями А. Онищуком, М. Кузьменком, Л. Гарматієм та багатьма іншими небайдужими прихильниками української традиційності.

Пам'яток набулось багато, а належного приміщення бракувало. Довелось переноситись з численними пам'ятками з приміщення в приміщення: то на вул. Чарнецького, 26 (тепер вул. Винниченка), то на вул. Супінського (тепер вул. Коцюбинського), то знову на вул. Чарнецького у будинок № 24, де відбулися урочистості з нагоди відкриття Музею НТШ у жовтні 1920 року. У 1932 р. Український Національний Музей НТШ був реорганізований — були створені дві установи: Природничий музей НТШ і Культурно-Історичний музей НТШ, який продовжує своє життя, і особливо успішно, уже в новітню добу повної Соборної Державної Незалежної України.

Головна мета Музею достойно реалізовувалась — фондові колекції традиційної культури українців невинно поповнювались із різних етнокультурних масивів України — Волині, Полтавщини, Закарпаття, Галичини і вже напередодні Другої російсько-

Володимир Михайлович Паньків. 1960-й рік

німецької війни етнографічний сектор становив біля двадцяти тисяч експонатів, дещо менше колекція археологічних пам'яток, унікальна колекція сакральних пам'яток тощо. І всю цю справу успішно проводив директор Музею НТШ — відомий вчений-археолог Ярослав Пастернак з 1928 по 1939 рік, залучивши до праці талановиту художницю Олену Кульчицьку, яка створила цілу галерею творів із зображенням пам'яток народної культури.

Прихід російсько-радянської влади жорстоко позначився на діяльності багатьох національних культурно-просвітницьких інституцій, у тому числі НТШ, які були заборонені і закриті. У 1940 р. на базі Музею НТШ було створено Державний музей етнографії, до якого були включені фонди Міського промислового музею, музеїв Дідушицького та Прусевича, директором призначено знаного вченого-фольклориста академіка Філарета Колессу. З лютого 1945 року директором міського промислового музею призначено Володимира Михайловича Паньківа.

1 січня 1951 р. сталася ще одна реорганізація Музею — до нього було під'єднано Музей художнього промислу [1], у приміщенні якого розташували філіал Музею Леніна. Михайло Паньків призначений директором Музею етнографії та художнього промислу [1]. Для розміщення об'єднаних музеїв виділили непристосований для музейницької практики будинок колишньої Галицької ошадної каси, де і сьогодні

гідно функціонує Музей етнографії та художнього промислу у структурі Інституту народознавства НАН України у статусі відділу.

Особливим етапом у діяльності Музею як культурно-освітнього осередку виявився час керівництва ним професора, доктора історичних наук Юрія Гошка (1958—1988). Цей етап в історії Музею позначився посиленою увагою до наукових напрацювань у сферах, які охоплювали основний спектр народознавчих досліджень — насамперед етнографії, народного мистецтва, мистецтвознавства, дещо фольклористики і музеєзнавства. Активно продовжувався процес поповнення пам'ятками музейних колекцій.

Успішною була кадрова позиція. Залучені до наукової праці Павло Жолтовський, Антін Будзан, Катерина Матейко, Лука Долинський, Мирослав Мороз, Роман Кирчів та багато інших, проявилися як достойні вчені, численні праці яких збагатили і утвердили національну суть в історичному і культурно-традиційному розвитку українців. Поза незначною і вимушеною даниною радянській ідеології, появилися науково вагомі дослідження, зокрема Неоніли Здоровеги «Нариси народної весільної обрядовості на Україні», Євгенії Сявакко «Українська етнопедогогіка в її історичному розвитку», Катерини Матейко «Український народний одяг», її ж «Народна кераміка західних областей Української РСР ХІХ—ХХ ст.», Луки Долинського «Український художній фарфор», Антона Будзана «Різьба по дереву в західних областях України», Павла Жолтовського «Відображення боротьби українського народу в пам'ятниках мистецтва ХVІ—ХVІІІ ст.», його ж фундаментальна монографія «Український живопис ХVІ—ХVІІІ ст.» та багато ін.

Державний музей етнографії та народних художніх промислів все більше ставав одним з провідних наукових народознавчих центрів України, ефективно продовжуючи теоретико-методологічні розробки етнологів. Адже етнологічна наука на початку ХХ ст. трансформувалась із стану нагромадження знань, відомостей, матеріалів з предметної ділянки народознавства у цілісну науку із її основними компонентами і методами.

Учені Музею як академічної установи, поза встановленим прокрустовим, методологічним ложем, коли теоретичні засади прив'язувались до кількох позицій

класовості, користувалися поширеним у європейській етнологічній науці науковим інструментарієм.

Зі встановленням радянської влади і комуністичної ідеології, що запанувала після Другої світової війни, народознавчі наукові й аматорські осередки були зруйновані. Єдина відрада, з-поміж багатьох інституцій НТШ — відділ Музей, якому у 1940 р. було надано статус Державного етнографічного музею, а в 1951 р. відбулось об'єднання Музею етнографії АН УРСР з Музеєм художньої промисловості. Власне з цього часу Музей почав свою систематичну наукову діяльність як академічна установа. Програми наукові перспективи стосувались, насамперед, дослідження матеріальної і духовної культури українського народу, народного мистецтва і художньої промисловості.

Особливість цієї академічної установи полягала у тому, що науковий співробітник займався одночасно науковою і музейницькою роботою: написання праць і опрацювання музейних пам'яток. Така методика мала свої позитивні наслідки: вчений мав змогу всебічно проаналізувати стан різних етнографічних явищ не лише з писемних матеріалів, а також і даних матеріальної культури буття автохтонного населення.

Уже перша синтетична праця «Українці», яка виконувалась спільно із колегами з Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії, показала серйозність дослідницьких намірів. Однак не судилось цьому дослідженню побачити світ через значні методологічні вольності, які не вписувались у прокрустове ложе марксизму-ленінізму. Достатньо було тільки фактологічно показати те чи інше етнографічне явище, яке розкривало суть буття українця, яке мало якимось чином переважати аналогічне явище у росіян, тоді це одразу ж мотивувалось як нанесення шкоди віковичній дружбі «двох братніх народів».

Насправді методологічна база і науковий інструментарій був обмежений і прив'язаний до кількох універсальних постулатів — класовості, партійності, інтернаціоналізму. При цьому, усе мусіло бути трохи гіршим, як у росіян, і не допускалось, щоб щось виникло раніше, аніж у «старшого брата». З іншими слов'янами змагайтесь, але в міру.

Фактично, методико-методологічні засади і принципи були зведені до універсального історико-

порівняльного методу. Структуралізм, дифузія культурних явищ, теорія культурних кіл були проголошені буржуазними, і, не доведи Господи, помилитися і ненароком залучити структурний аналіз у формуванні типологічного ряду. Історизм і функціональність повинні були дати відповідь на всі етнологічні питання.

Наукова ерудиція і обізнаність учених Музею зводилась у методичних підходах до фактологічного опису явищ і їх функціональних характеристик. Проте, у період 50—70-х рр. XIX ст. це було значною мірою виправданим, оскільки була потреба нагромадити якомога більше «живого» матеріалу, зафіксувати з живого побутування оригінальні й унікальні пам'ятки людської діяльності. І наступною справою — опублікувати, ввести їх у науковий обіг, що було фактичним продовженням подвижницької праці на ниві народознавства ентешівських вчених, перерваної безжалюгідним окупаційним російсько-більшовицьким режимом.

І все ж, поза замовленою проблематикою нуртує одержима збирацька наукова праця, яка у різних закамуйованих формах розкриває глибинну суть і цінності душі і культури українця. Було присутнє постійне балансування потрапити у розряд буржуазних націоналістів.

Хіба не науковий подвиг був закладений у праці Юрія Гошка «Населення Українських Карпат XV—XVIII ст. (Заселення. Етногенез. Побут)», а також у розробці колективної монографії «Бойківщина»?!

В умовах нестерпного ідеологічного тиску, цілком виправданим був взятий орієнтир на якомога повніший опис життя і діяльності українського народу. Зібрані польові відомості тут же наповнювали дослідження документальними даними. Особлива увага була прикована до Карпат. Мар'ян Мандибуря пише монографію «Полонинське господарство гуцулів другої половини XIX — початку XX ст.», Таїсія Гонтар публікує книгу «Народне харчування українців Карпат», і уже вчені працюють над дослідженням «Гуцульщина». Сміливим вчинком стала підготовка та випуск у світ історико-етнографічних досліджень про своєрідність місцевої традиційної культури етнографічних груп українців Карпат — бойків, гуцулів, лемків. Проф. Гошко виправдовувався за таке собі «нахабство» перед більшовицькими ідеологами, що така ідея виникла на протипагу

Урочистість з нагоди створення Інституту і представлення С. Павлюка його директором (С. Павлюк, С. Макаруч, О. Костюк, Е. Мисько)

Наукова конференція (С. Павлюк, Ю. Гошко, К. Кутельмах). Львів, 1998 р.

підготовлених українською діаспорою у США аналогічних монографій.

У Музеї усе більше приділяється увага науковому опрацюванню окремих явищ народної культури, що давало можливість достатньо повно розкрити його, застосувати дещо ширший методичний інструментарій, здійснюючи типологічний аналіз, визначаючи генезис явища, виявляючи динаміку дифузії окремих елементів явища чи навіть цілих явищ.

Одночасно розробляється історіографічна проблематика, як наслідок розуміння того, що необхідно пізнати витoki етнографічної науки. Виходять у світ дві цікаві монографії: Зоряни Болтарович «Україна в дослідженнях польських етнографів ХІХ ст.» і Романа Кирчіва «Етнографічне дослідження Бойківщини».

Як доказ подвижницької наукової праці науковцями музею за період з 1951 по 1982 рік стало створення бази народознавчих досліджень, опублікування понад 60 монографій, збірників, альбомів.

З перетворенням у 1982 р. Музею у Львівське відділення ІМФЕ ім. М. Рильського, наукова діяльність інтенсифікується. Наукова програма набирає чіткого окреслення, відбувається помітний перехід від суто фактологічної подачі матеріалу до наукових узагальнень. Безумовно, цьому сприяли наукові контакти із вченими з багатьох країн світу, обізнаність з тогочасною світовою літературою. Поява колективних монографій «Бойківщина», «Гуцульщина», про Полісся засвідчила про готовність вчених до розробки форматних, синтетичних досліджень. Явища народної культури уже не розглядаються відокремлено від цілісної канви їх побутування, а в контексті буття людини, людської спільноти, нації. Таку тенденцію підхопило нове покоління вчених: Ганна Горинь, Степан Павлюк, Галина Стельмащук, Михайло Глушко, Михайло Станкевич, Роман Сілецький, Олена Никорак, Софія Боньковська та багато інших. Виходять у світ фундаментальні праці Павла Жолтовського «Рисунки Києво-Лаврської іконописної майстерні», «Монументальний живопис на Україні ХVІІ—ХVІІІ ст.», Володимира Овсійчука «Українське мистецтво ІІ пол. ХVІ — І пол. ХVІІ ст. Гуманістичні та визвольні ідеї», «Майстри українського барокко», Романа Кирчіва «Етнографічно-фольклористична діяльність «Руської трійці». Тільки за десять років існування Відділення його науковцями було опубліковано 37 монографій, ряд збірників і альбомів, понад 600 наукових і популярних статей. Музей етнографії та художнього промислу ввійшов до його складу як важливий культурно-освітній центр для збереження і популяризації високохудожніх скарбів мистецької творчості українців. Одночасно він був творчою лабораторією для науковців, художників і народних майстрів. Музей приймав не тільки відвідувачів з різних міст України, а й багаточисленні туристичні групи з різних зарубіжних країн. На базі фондів збірок організовувались наукові дискусії, семінари, конференції. Тут проходили творчі вечори, присвячені пам'яті видатних діячів науки, культури. Цей профіль музейницької діяльності зберігся і надалі, коли у 1992 р. на базі Відділення ІМФЕ було створено Інститут народознавства.

Просвітницькі тенденції, які опанували європейськими країнами у другій половині ХVІІІ — початку ХІХ ст., стали основою суспільного мислення в Україні. Поневолений російським царатом і ав-

стрійською цісарщиною український народ володів пасіонарною енергією самозахисту, діяв принцип пружини — чим сильніше її стискати, тим більше відпруження. Пасіонарність нації діяла на соціобіологічному рівні, сигналізуючи їй про критичний стан свого буття, загрозу знищення, спричиняючись до мобілізації пригаслих резервів самозбереження через цілісну систему саморозвитку, зокрема у сфері інтелектуально-духовній, як основи етнічної самоідентифікації. ХІХ ст. в українській історії позначене жорстокою боротьбою за своє національне грядуще якраз методом інтелектуально-творчих і духовних дій. Була активізована інтелектуальна енергія нації, століттями виплекана і збережена значною мірою українською традиційністю. Національний романтизм, як стихійний суспільний рух, був зорієнтований на етнічну самоідентифікацію задля національної консолідації.

Первісний економічно-промисловий капіталізм, всесильність капіталу могли призвести до етнічної ентропії для підневільних народів. Особливо загрозовою була історична ситуація у ХІХ ст. для українців, які були поневолені кількома імперіями, і кожна з яких по-своєму прагнула асимілювати місцеве населення.

Прагнучи підтримати суспільний порив, національна еліта формувала інтелектуально-творчі осередки з місією розпросторити цю національну романтичну хвилю на всю етнічну територію, на всі прошарки народу.

Зовсім непросто було затвердити у компартійному апараті програму академічних досліджень, здебільшого про етнічну історію і традиційну культуру українців, а ще складніше було прийняти на роботу осіб, які уже викликали підозру щодо суті комуністичної ідеології і радянського ладу. Юрієві Гошку вдавалось домагатись для досліджень відповідної тематики і відстояти проскрибованих радянською владою вчених, вдаючись до практикуючих у цій системі засобів. Успішно трудився із священничої родини А. Будзан, політв'язень М. Мороз, опанував методикою і теорією етнографічної науки блискучий літературознавець Р. Кирчів, якого було звільнено як вченого з тодішнього Інституту суспільних наук АН УРСР.

Становлення Української держави вимагало докорінних ідеологічних і методологічних змін усієї сфери гуманітарних наук, а поготів етнографії, яку було зумисне начебто забуто за радянських часів і знову, начебто, віднайдену та уже з підступною ме-

Степан Павлюк між словацькими письменниками українського походження під час етнографічної експедиції у Словаччину, 1992 р.

Керівник 1-ї закордонної експедиції у Словаччину С.Павлюк з місцевою інтелігенцією українського походження тою — задля обґрунтування формування нової історичної спільності «радянського народу». Тобто етнографії відводилась похоронна місія національних спільнот з їх самобутнім колоритом.

Учені були усвідомлені, що нова історична доба вимагає змін у методологічних підходах радянської доби до історичних процесів в Україні, оцінки явищ, подій і персоналій.

Розумілося, що етнографічна наука повинна була вкласти у пізнавальний процес національно-суспільного буття українців його органічну матерію — традиційний спосіб і уклад життя українців, як фундаментальну основу суспільно-політичної історії. Адже стан світоглядності українців, їх духовно-культурна традиційність, організація побуту як цілісна система буття особи, сім'ї, родини, громади, спільності, яка мала здатність і засоби закладати найсуттєвіші поведінкові світоглядні риси і традиційно-трудова навички різних вікових і соціальних стратів, звісно, дифе-

Міжнародна конференція МККБ. Засідання проводить генеральний секретар Степан Павлюк. Львів, 1994

Інститут народознавства на Міжнародному симпозиумі з безпеки у Європі за участю Президента Франції Франсуа Міттерана у 1992 р. Делегація з України: Василь Откович, Степан Павлюк, Роман Кирчів, Ганна Врочинська біля могили Симона Петлюри у Парижі (Франція)

ренціючи з огляду статевої належності. Отже, національна історія повинна постати як безперервний і органічний шлях етнічного духовно-культурного творення і суспільно-політичного процесу.

Учені-етнологи тоді ще Львівського відділення Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т. Рильського АН УРСР чекали із нетерпінням на системну масштабну програму дослідження етнічної історії українців. І така творча перспектива наступила незабаром. Насамперед було реорганізовано Львівське відділення (ІМФЕ АН УРСР) у повноправний самостійний Інститут народознавства АН України, яке сталося 5 лютого 1992 р., за постановою Президії АН України.

Цікава деталь — була тривала дискусія щодо назви Інституту. Дискутувалися дві групи назв: модерні назви, за зразком американської чи європейської традиції, і назва, яка б ввібрала національну традицію цієї науки з рахуванням комплексу наук,

які суттєво і органічно прижилися у цій академічній установі — мистецтвознавство, фольклористика, декоративно-вжиткове мистецтво, музейництво. Була спокуса назвати за американським зразком — Інститут культурної антропології, або як цю науку іменують у Англії — соціальної антропології. Але ж бо у нас, як і в більшості країн Європи, зовсім інша теоретико-методологічна база цієї науки. При цьому була пам'ятна назва науки про народ, як народознавство, яка побутувала в Україні, здебільшого у західній її частині в часи І. Франка. Подібною назвою користувалися німці, французи та інші народи Європи. Назви «Інститут етнології» чи «етнографії» не охоплювали весь спектр дослідницької тематики Інституту. Тим більше, що ці назви дифінітивно за предметом дослідження ідентичні. Таким чином утвердилася назва — Інститут народознавства НАН України, що не заважає створювати конкурентну на світовому інтелектуальному ринку наукову продукцію. Тим більше, що дифінітивно «народознавство» охоплює і вивчення культури як окремої особи (культурна антропологія), так і народу (соціальна антропологія).

Успішне функціонування Інституту, проявити свої індивідуальні науково-творчі потуги було можливо при зміні стилю, методологічних дослідницьких підходів і конструктивної програми. Якщо останнє завдання триєдиності перспективи Інституту не викликало певних затруднень, то розв'язання двох інших завдань було де-де складніше. Деяким ученим було важко відмовитись від адміністративного наставництва, характерного за попередньої радянської епохи, як фундаментального принципу відстеження наукової тематики, і опанувати засадами творчої свободи. І все ж, проголошена дирекцією тенденція, що здобутки національна наука матиме при формуванні впевненої у себе наукової особистості, яка здатна формувати наукові ідеї і здібна їх реалізувати, поступово буде приживатись, що разуче позитивно позначиться на результативності наукових досягнень.

Проте, найскладнішим для засвоєння виявиться стрижневе питання — інструментальна модифікація наукової творчості, яка передбачала застосування сучасних дослідницьких методик. Класичний підхід в організації тематики дослідження з перевіреним арсеналом методичного забезпечення поволі відступає. Застереження здебільшого полягають у цьому, що

сучасні методики ніби-то малоефективні для досліджень української традиційності. Тішить те, що дискусій з цього приводу щораз менше, і в міру наукової доцільності застосовуються такі методики, які дають можливість оцінити явище як у контексті суспільно-культурного процесу, так і оглянути його в «розібраному» функціонально-молекулярному стані. Тобто відбувається якнайважливіше наукове прочитання того чи іншого явища.

Новостворений Інститут розпочав свою працю на ґрунтовних концептуальних засадах в галузі теорії і практики наукових досліджень, серед яких переважає комплексний підхід до етнологічного осмислення реалій і явищ традиційної культури і сучасного способу життя, розширення предметної сфери етнології як науки, залучення до її сфери таких похідних як етнопсихологія, загальна теорія етносу, етногеографія, етнодемографія, етнолінгвістика, юридична антропологія, етнологія спілкування та інших дисциплін.

Не залишена поза увагою Інституту і необхідність формування та розвитку категоріального апарату; методології новітніх методик, забезпечення дійсного плюралізму теоретичних моделей, підходів і шкіл. Інститут готовий забезпечити активне суспільно громадське функціонування етнології як науки, як дійового чинника інтегральних процесів творення та розбудови національної держави, регенерації та розвитку цілісного національного організму на всіх рівнях.

Своєрідним підсумком багаторічних досліджень карпатознавчої проблематики в Інституті стане виконання теми «Етногенез та етнічна історія населення Східних Карпат» (науковий керівник — С. Павлюк), яка передбачала підготовку 4-томного фундаментального дослідження загальним обсягом до 150 др. арк. До виконання цього конкурсного проекту Державного фонду фундаментальних досліджень залучено спеціалістів Інститутів археології та українознавства НАН України, Ужгородського, Одеського університетів та Тернопільського педінституту.

Інститут народознавства розгорнув активну роботу по розширенню етнологічних досліджень не лише за рахунок власних коштів і наукових кадрів, а за рахунок формування в регіонах України спеціальних народознавчих наукових центрів, які фінансуються обласними держадміністраціями на місцях. Така форма забезпечувала розширення тематично-

Міжнародна конференція «Мінімізація втрат культурної спадщини етнографічного Полісся» за участю Міністра надзвичайних ситуацій Готовчиця (перший зліва) і народного депутата ВР України С. Павлюка (під час виступу). Рівне, 1993 р.

Посол США в Україні п. У. Міллер (зліва) з дружиною вітають з відкриттям виставки директора Інституту народознавства С. Павлюка (справа) та Р. Чмелика. Львів, 1996 р.

го та просторового вимірів досліджень, забезпечувала при цьому значну економію фінансів, виділених на розвиток науки в системі НАН України. Такі народознавчі центри, підпорядковані в науковому відношенні Інституту народознавства, діяли у Луцьку (керівник — д. ф. н. В. Давидюк), Івано-Франківську (керівник — к. і. н. М. Паньків). У Дрогобичі народознавчий осередок зосередився на питаннях, пов'язаних з етнографічною групою Карпат — бойками (керівник Любомир Сікора), а згодом на Полтавщині, у гончарній столиці — містечку Опішньому, талановитий вчений д. і. н. Олесь Пошивайло сформує науковий академічний центр — Інститут керамології, як відділення Інституту народознавства НАН України.

Особливо активно працював Полісько-Волинський народознавчий центр, в якому було зайнято вісім наукових співробітників. Тут велися дослідження двох комплексних тем: «Волинь: історико-етнографічне дослідження»; «Історико-етнологічна ідентифікація матеріальної та духовної культури населення зони лісів помірного клімату на основі паралельних знакових систем». Івано-Франківський народознавчий центр допомагав Інституту в розширенні досліджень карпатознавчої проблематики.

Наукову роботу Інституту найкраще характеризує його видавнича діяльність. Тільки за перших декілька років тут було підготовлено 40 наукових і науково-популярних книг, більшість з яких опубліковано, у тому числі — «Промисли і торгівля в Українських Карпатах XV—XVIII ст.» (Ю. Гошко), «Традиційне хліборобство в Україні» (С. Павлюк), «Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів» (М. Худаш), «Львівська графіка 1945—1990 років. Традиції і новаторство» (Р. Яців), «Шляхи сполучення і транспортні засоби в Українських Карпатах» (М. Глушко), «Головні убори українців» (Г. Стельмащук) та цілий ряд інших. Не має аналогів серед вітчизняних і зарубіжних досліджень праця Лауреата Державної Премії ім. Т. Шевченка В. Овсійчука «Колір в українському живописі XI—XIX століть», яка незабаром вийшла друком з власного видавництва, організованого Інституту у 1994 році.

Поряд з теоретичними, науково-популярними працями, збірниками фольклорних чи документальних матеріалів науковці Інституту важливого значення надають і підготовці навчальних посібників і методичних рекомендацій. Завдяки їх старанню побачили світ підручник «Декоративно-прикладне мистецтво» (24 арк.) та посібник «Українське народознавство» (40 арк.). Крім того, вчені Інституту брали участь у підготовці таких посібників для вузів, як «Етнографія України», «Соціально-економічна географія України», ряду методичних розробок для Міністерства освіти.

Визнання наукових досягнень Інституту в галузі карпатознавчих досліджень за попередні роки створило передумови для закріплення за Інституту центру діяльності відновленої у 1993 р. Міжнародної комісії дослідження культури населення Карпат, до складу якої ввійшли науковці з Польщі, Чехії, Сло-

ваччини, Угорщини, Румунії, Молдови. На робочій нараді представників національних секцій цих країн, яка проходила на базі Інституту у листопаді-грудні, головою секретаріату МКК обрано професора С. Павлюка. На другій робочій нараді МКК, яка відбулася у Кракові (жовтень 1994 р.) було визначено шляхи і форми міжнародного наукового співробітництва, зокрема домовлено про підготовку до друку міжнародного наукового синтезу «Народне житло в Карпатах».

Крім того, Інститут має прямі угоди про наукову співпрацю з Інститутом етнології та культурної антропології Варшавського університету, Інститутом археології і етнології Польської АН, з кафедрою слов'ян Ягеллонського університету у Кракові, з Інститутом етнографії і фольклору Угорщини, іншими зарубіжними науковими центрами. Спільно з кафедрою української культури ім. Гуцуляків Альбертського університету (Канада) здійснюється проект випуску трьохтомної «Бібліографії народознавства». Усе це засвідчує міжнародне визнання наукової діяльності Інституту народознавства, який успадкував давні традиції народознавчих досліджень.

Багатопрофільність академічної установи, у якій досліджуються наукові проблеми з мистецтвознавчої галузі, народного мистецтва, етнології, фольклористики і музейництва, була організована у такий спосіб, що вчені однієї наукової галузі сприяли у науковому розв'язанні іншої дотичної дослідницької сфери. А з тим, щоб не було стихійності, наукової епізодичності, кожен з відділів продумав наукову програму досліджень, з такими акцентами, щоб гамою дослідницьких питань можна було відстежити національну генезу того чи іншого явища чи події, розвиток їх в історичній діяхронії і суспільній доцільності. При цьому враховувалась необхідність антинаукових спростувань, підпорядкування для обґрунтування закономірності появи і функціонування російської комуністичної системи.

Наприклад, відділ мистецтвознавства за наукового керівництва доктора мистецтвознавства, відомого вченого Володимира Овсійчука, розпрацював дослідницьку тематику так, щоб можна було простежити складнощі у формуванні українського мистецтва, звісно із з'ясуванням європейських впливів, і в цьому аспекті виявити динамічні зміни ідеології щодо гуманізації суспільства у ставленні до людини через

призму мистецько-творчих проявів. Учені з'ясовують особливості українського Ренесансу, доби Просвітництва, Романтичну епоху. Етнологи, фольклористи заглибились у проблематику етногенезу, широкого спектру питань вивчення етнічної традиційності у системі соціально-побутових координат способу життя та в контексті міжетнічних сусідських взаємозв'язків тощо. Професор Роман Кирчів, створивши відділ фольклористики, надав йому академічної вимогливості і дослідницького програмного алгоритму, зосередивши увагу на вивченні фольклору визвольної епохи України ХХ ст.

Особливо вагоме завдання випало на поживлення роботи одного з найбільших за колекцією музеїв Європи, зокрема у частині експозиційної діяльності, а також у дослідженні українського етнографічного музейництва.

Феномен українського і декоративно-вжиткового мистецтва малопізнаний. Така вагома місія на вивчення генези, етнічних паралелей творчого процесу тощо випала на відділ народного мистецтва.

Зорієнтованість у дослідницькій проблематиці кожного наукового підрозділу Інституту, належна вимога до наукового стилю, а також доволі добре організаційне і матеріальне забезпечення творчого процесу вчених вилилось у цікаві, оригінальні наукові здобутки. Десятиліття праці Інституту припало на особливо складний період державного становлення і утвердження, у якому надзвичайно важке випробування випало на українську науку, яка, фактично, була поставлена в умови остаточного занепаду. Ентузіазм керівництва Академії наук, керівників установ, одержимість вчених виявилися сильнішими за страхітливу загальнодержавну кризу. В умовах масового скорочення в академічних установах Інститут етнології та етнографії не те що зумів зберегти творчі особистості, але суттєво посилює науковий потенціал. Прийнята талановита молодь, стимулювання до праці досвідчених вчених проявилось у серії цікавих наукових досліджень, величезній кількості публікацій, у пориві до захисту кандидатських і докторських дисертацій. Насамперед кількість наукових працівників не зменшилась, а зростає: з 34 до 53 вчених, при цьому з них зуміли захистити 5 докторських і 29 (!) кандидатських дисертацій. Докторами наук стали Павлюк С.П., Болтарович З.Є., Чугай Р.В., Петрякова Ф.С., Станкевич М.Є. За наукові до-

сягнення членом-кореспондентом НАН України стане Павлюк С.П., а Академія мистецтв обере своїм членом-кореспондентом Овсійчука В.А. Професор Овсійчук В.А. ще й стане Лауреатом Національної премії ім. Т. Шевченка, а професор Павлюк С.П. буде нагороджений орденом «За заслуги» III-го ступеня.

У той час, коли академічне книговидання майже припинилося, дирекція Інституту зуміла знайти кошти, щоб здивувати науковий світ унікальними виданнями і у великій кількості. З 1992 по 2001 рр. Інститут випустив у світ у новоствореному в Інституті видавництві 78 (!) монографій, збірників, посібників. У 1995 р. було започатковано випуск двомісячного журналу «Народознавчі зошити», який на сьогодні у наукових колах вважається високофаховим з достатньо хорошою поліграфією. Неспроста французькі колеги запропонували надати йому престижний європейський індекс. Стали помітними чотири монографії лауреата Національної премії ім. Т. Шевченка, доктора мистецтвознавства В. Овсійчука «Українське малярство Х—XVIII ст.: проблеми кольору», «Олекса Новаківській», «Класицизм і романтизм в українському мистецтві» та «Оповідь про ікону» (у співавторстві з Д.П. Кривачем), як за поставленими науковими ідеями, та і за поліграфічно добротною культурою.

Винятковим науковим здобутком стала публікація 2-х томів 4-томної праці «Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат» (за редакцією Павлюка С.П.), а також вихід у світ першого тому (у двох книгах) «Фольклористика» багатотомного видання «Бібліографія українського етнології та етнографії», підготовленого М. Морозом.

Із серії історико-етнографічних досліджень побачила світ двотомна монографія «Лемківщина» в цьому стильовому ключі, але про окремий карпатський район — «Сколівщина».

Прекрасний суспільний резонанс викликала монографія Р. Кіся «Фінал третього Риму. Російська месіанська ідея на зламі тисячоліть». Із зацікавленням були сприйняті книги М. Рожка «Тустань — давньоруська наскельна фортеця», Ю. Гошка «Звичаєве право населення Українських Карпат та Прикарпаття XIV—XIX ст.», З. Болтарович «Українська народна медицина» тощо. Вийшли друком науково цікаві книги Р. Кирчіва, М. Худаши, Р. Яціва, В. Жиш-

ковича, І. Волицької, О. Ноги, В. Сокола, В. Білоус, О. Сапеляк, Г. Горинь, М. Моздира, Р. Сілецького, Р. Чмелика та інших вчених.

У науковому процесі важливим моментом виступає апробація наукових ідей, крім їх публікацій, ще й потрібна дискусивна форма на семінарах, конференціях тощо. Для вчених Інституту для теоретико-методологічного поглиблення був організований теоретичний семінар «Зустрічі», на якому продискутовувались найрізноманітніші думки з етнографії, мистецтвознавства тощо, на який запрошувалось бажаних.

Конференційна форма наукового процесу була досить жвавою — Інститут провів 16 конференцій, з-поміж яких можна виділити «Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат», «2000-ліття Різдва Христового і народна культура» та інші. Учені Інституту виголосили за десятиліття біля 550 наукових доповідей, із них біля 100 за межами України.

Особливо за чвертьстолітню науково-культурницьку працю Інститут став пізнаваним у багатьох світових дослідницьких центрах з аналогічними науковими проблемами, будучи зацікавлені і ознайомлені з великим масивом наукової традиції, підготовлені у стилі сучасних теоретико-методологічних підходах.

Науковий і громадянський подвиг проявили вчені Інституту народознавства НАН України у реалізації Державної програми на мінімізацію наслідків у гуманітарній сфері ядерної трагедії на Поліссі.

Катастрофа на Чорнобильській АЕС зумовила значні демографічні переміщення місцевого населення, викликала активний процес руйнування етнокультурної матриці поліщуків, змінила динаміку соціальних процесів, порушила психологічну і біологічну адаптованість тощо; стала не лише екологічною, економічною, але й етнокультурною трагедією. Внаслідок масової міграції корінних мешканців Полісся в інші еколого-культурні зони та розпорошення окремих мікросоціумів (сільських громад) у новому середовищі, відбувається вгасання узвичаєного традиційного буття, а з ним втрачаються глибинні національні набутки. Матеріальні ж історико-культурні пам'ятки, що опинилися у безлюдній зоні відчуження, приречені на повне саморуйнування.

Перед українською державою і, в свою чергу, перед народознавчою, лінгвістичною та іншими гуманітарними науками постала невідкладна вимога —

виявити, зафіксувати і зберегти усе, що стосується сфери культурно-історичного, духовного буття поліщуків, зокрема у зонах відселення. Адже Полісся, як унікальний етнокультурний ареал, в якому, найбільш ймовірно, розпочало своє життя слов'янство, було і залишається невичерпним джерелом для світової славістики. Тут у живому побутуванні ще й сьогодні можна зустріти рідкісні архаїчні елементи культури дохристиянського історичного періоду, які давно вже зникли на інших територіях, з'ясувати синкретизм їх походження. Етнолінгвістичний, етнографічний, археологічний, фольклорний, етномузичний матеріал, виявлений на Поліссі, науково розшифровує етнічну та історичну мозаїку Русі-України. А наукова реконструкція традиційних явищ і духовної культури поліщуків може дати відповідь на ряд запитань слов'янського і, зокрема, українського етногенезу. Тому всебічне вивчення мовно-культурного континууму цього потерпілого регіону є першочерговим завданням нашого суспільства.

Будучи народним депутатом Верховної Ради України першого демократичного скликання, при розгляді у 1990 р. питань по мінімізації наслідків Чорнобильської катастрофи, запропонував пункт до постанови Верховної Ради про особливу увагу щодо повноцінного дослідження усього спектру питань, що стосуються традицій матеріальної і духовної культури, побуту Поліського краю.

Попереду чекала наполеглива праця, насамперед у частині розробки державної програми на виявлення, фіксацію та збереження унікальних пам'яток праукраїнської традиційності, що потрапили у зону радіаційного забруднення. Значними зусиллями залучених фахівців державна програма була запропонована і затверджена у Верховній Раді.

Увесь обсяг невідкладних дій з метою якнайменших втрат культурної спадщини зони забрудненого Полісся, передбачених Державною програмою, взяв на себе Інститут народознавства НАН України. У надскладних умовах гіперінфляції в Україні, що впливало на недостатнє фінансування усього спектру рятувальних, дослідницьких робіт, психологічний синдром перед атомною небезпекою, який охопив не лише українське суспільство, але й викликав планетарний переляк, організувати довготривалі і постійнодіючі фахові польові історико-етнографічні експедиції, — це було справою особливо

важкою. З відстані багатьох років з високим духовним піднесенням згадуєш ситуацію, коли колектив Інституту з громадянською відвагою сприйняв пропозицію про виконання Державної програми по виявленню, фіксації і збереженню історико-культурних пам'яток усього масиву Чорнобильського Полісся. Мої колеги проявили виняткову патріотичну позицію. Більше півсотні вчених одержимо трудилися по декілька місяців щороку, обстежуючи кожне уціліле село 2-ї і 3-ї зон радіоактивного забруднення, фіксуючи ще донедавна побутуючі унікальні давньоукраїнські традиції духовного світу поліщуків.

Відповідно до Державної програми мінімізації наслідків Чорнобильської катастрофи, Інститут народознавства НАН України організував широкомасштабні пошукові роботи, аналогів яким ще не було в дослідницькій практиці.

На першому етапі було здійснено обширний інформаційний пошук, що мав на меті з'ясувати сучасний стан вивченості ураженого етнокультурного регіону і на цій основі визначити пріоритетні напрямки та першочергові завдання подальших експедиційно-польових досліджень. Внаслідок опрацювання зібрань багатьох музеїв, рукописних фондів наукових установ та вузів України, основних друкованих джерел — уперше створено зведений реєстр розосереджених історико-культурних матеріалів та об'єктів (у вигляді інформаційної картотеки) загальним обсягом понад 40 тис. одиниць, включаючи дані з антропології, лінгвістики та історичного краєзнавства, зібрані (зафіксовані) до аварії на ЧАЕС на території нинішніх 1—3-ї зон радіоактивного забруднення, тобто у межах 27 сучасних адміністративних районів, охоплених післяварійними міграційними процесами. Це дало змогу встановити реальну картину обстеженості регіону і вийти на перспективну комплексну програму практичних дій.

Головним завданням наступного етапу стало проведення комплексу польових експедицій, спрямованих на максимальне виявлення та фіксацію всього спектру традиційної народної культури, мови, збір антропологічних матеріалів та історико-краєзнавчої інформації про кожне село, що зникає, а також пошук покинутої на відселених територіях документальної спадщини та предметів традиційного побуту і мистецтва поліщуків. Суцільно обстежено 2-га зона та місця компактного проживання пересе-

ленців. Вибірково досліджувалися населені пункти 3-ї зони, головним чином великі історичні села з потужним пластом етнокультурних традицій та уцілілі населені пункти, у яких замешкували лише поодинокі старожили у 1-й зоні. Паралельно проводилась наукова інвентаризація нерухомих пам'яток історії, археології, архітектури, монументального мистецтва та опис місцевих кладовищ на всій території радіоактивного забруднення.

Умови, в яких доводилося вести виявлення і фіксацію народно-традиційних явищ, постали екстремальними не стільки з огляду радіаційного фону, скільки з огляду на динаміку соціальних процесів у цей драматичний період національної історії. У цих умовах було вибрано методику комплексного (монографічного) дослідження кожного населеного пункту.

Монографічні обстеження, що передбачали охоплення усіх сфер життєдіяльності населення, дали можливість панорамного погляду на протікання взаємообумовлених етнокультурних процесів, механіку й діалектику функціонування як окремого традиційного явища, так і в сукупності з іншими, виявляли зміни явищ і фактори впливу на них. Заодно, володіючи етнографічними відомостями декількох століть поспіль, можна науково простежити діахронну еволюцію буття поліщуків і водночас виявити мотиви еволюції чи соціального консервування явища.

До участі в науковому дослідженні потерпілих територій Полісся були залучені творчі колективи, крім Інституту народознавства, Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського, Інституту української мови, Інституту археології (всі НАН України), а також ряд вузів та музеїв України. Лише у польових роботах щороку загалом брало участь до 50—70 науковців.

Внаслідок обстеження декількох десятків сіл зони відчуження, декількох сотень сіл зони обов'язкового відселення, 246 сіл у інших зонах радіоактивного забруднення та 60 населених пунктів, де компактно проживали переселенці, зібрано значну джерельну базу що складає: тисячі аудіокасет з історико-етнографічною та лінгвістичною інформацією, понад 20 тис. фотодокументів, сотні креслень та зарисовок, близько 100 годин відеоматеріалу, 68 документальних справ та біля десяти тисяч історико-етнографічних експонатів (у тому числі фрагменти 14 стародруків та рукописних книжок), знайдених

переважно у зонах відчуження та відселення. У державних архівах виявлено біля тисячі документів ХІХ—ХХ ст., що стосуються історії сіл відчуженої зони, за програмою інвентаризації нерухомих пам'яток історії та культури обстежено кількості населених пунктів, в яких опрацьовано понад тисячу об'єктів, частина аналітично опрацьованих матеріалів лягла в основу наукових видань.

Зібрані джерельні матеріали дали можливість поновому висвітлити деякі етнологічні процеси і явища. До науково вагомим результатів польових досліджень слід віднести цілий ряд своєрідних відкриттів у галузі етнографії, духовної культури та народного мистецтва.

Наступне важливе завдання наукової роботи полягало у розробленні моделей збереження етнокультурної спадщини уражених районів Полісся.

Згадуваний уже мовний фонд є складовою частиною багатопрофільного науково-інформаційного фонду, який має акумулювати всю доступну етнологічну інформацію, зафіксовану на різних фізичних носіях. З формуванням цього фонду тісно пов'язане створення автоматизованої інформаційної системи, орієнтованої на системний опис Поліського етнокультурного континууму. Старший науковий співробітник Інституту народознавства НАН України Ярослав Тарас розробив класифікатор об'єктів етнічної спадщини Полісся та вихідних параметрів їх обліку і запису для введення в автоматизовану систему.

Вперше в історії етнологічної науки в Інституті народознавства на замовлення Міністерства надзвичайних ситуацій розроблений класифікатор встановлення єдиної системи класифікації і кодування об'єктів етнічної спадщини українського Полісся, який дає змогу створити повну, детальну та розгалужену систему внесення та пошук об'єктів в якій можна здійснювати за різними ознаками та надзвичайно швидко. Класифікатор спрямовується на інформаційну підтримку розв'язання проблеми збереження для нащадків пам'яток культури етносу, що лежав на території Зони відчуження та безумовного відселення, засобами сучасних інформаційних технологій. Незважаючи на те, що класифікатор створювався для етнічної спадщини Українського Полісся, він побудований на загальних засадах етнології, археології, антропології, декоративно-ужиткового мистецтва, що дає можливість створити інформаційно-

пошукову систему, упровадити в музеях, наукових установах, вузах для росту інформаційного потенціалу вищезгаданих наук.

В Інституті народознавства НАН України нагромаджено великий досвід роботи над інформаційно-пошуковими системами, що дає змогу в майбутньому створити повну, детальну та розгалужену мережу Інтернет в Україні, яка буде банком охорони старожитностей, джерелом вивчення історії, етнології, антропології тощо, інформаційним потенціалом для науковців різних напрямків.

Щодо збереження матеріально-предметних цінностей, то тут застосовувалась інша методика — музейна консервація. На відселених територіях залишилися безліч предметів традиційного народного побуту і мистецтва, які мають історичне та неперсичне наукове значення, є національним надбанням України. Тому реальне збереження хоча б основних матеріальних історико-культурних цінностей, що опинилися в зоні впливу Чорнобильської катастрофи, може бути забезпеченим лише за умови створення спеціального музейного фонду. Зібрана науковими експедиціями колекція рухомих пам'яток та історико-етнографічних матеріалів ставить нас вже нині перед такою необхідністю. Сама ж ідея створення етнографічно-краєзнавчого музею-меморіалу втрачених територій Полісся була підтримана колишнім Президентом України Л. Кучмою під час відвідання етнографічної виставки «Народна культура зраненої землі», яка проходила в Українському Домі і отримала значний суспільний резонанс. Ця виставка була побудована на польових матеріалах, зібраних нашими експедиціями у зоні відчуження та інших уражених районах, стала своєрідним підсумком п'ятирічної роботи по збереженню культурної спадщини Полісся.

Державна програма всеохопної фіксації традиційної культури і побуту поліщуків, яка проводиться на базі Інституту народознавства НАН України, виявляє відомості, що необхідні для різногалузевої наукової реконструкції — етнографії, фольклористики, лінгвістики тощо. Видані досі монографічні дослідження не вичерпують глибинного наукового аналізу ні генези явищ, ні домінуючої мотивації їх еволюції чи відмирання. Збереження дохристиянського обрядово-звичаєвого пласту вагомо пояснює духовні витоки українців, їхній поведінковий ко-

Засідання Президії Всеукраїнської асоціації етнологів (Микола Мушинка, Богдан Медвідський, Степан Павлюк (співголова асоціації)). Ів.-Франківськ, осінь 1992 р.

На відкритті виставки іудаїки з фондів Музею етнографії у Тель-Авіві (Ізраїль). Вітання від голови Кнесету Вайсмана. Посередині посол України в Ізраїлі Юрій Цербак, 1993 р.

лорит. Органічна пов'язаність обрядово-ритуальної сфери з господарсько-виробничою повніше атрибує етногенетичний аспект.

Реалізація державної програми по виявленню, фіксації і збереженню етнокультурного комплексу радіоактивно забруднених зон насамперед не дозволила безслідно зникнути унікальній національній спадщині, а також дало можливість заповнити білі плями в етнічній історії українського та інших слов'янських народів. Разом з тим, здобуті наукові відомості та зібрані фактичні матеріали, впроваджені в культурний обіг, можуть стати потужним чинником соціально-культурної рекреації потерпілого населення.

Це один фундаментальний академічний проект здійснюють вчені Інституту уже більше 15 років «Трансформаційні етнокультурні процеси українсько-

го порубіжжя: проблеми дослідження», підготувавши положення, програму, алгоритм реалізації, тактику і методичку наукової підготовки багатотомної синтетичної праці для наукових структур і вчених сусідніх держав. Найперспективніше відгукнулася Польща, зокрема Варшавський університет в особі відомого польського вченого-етнолога, директора Інституту етнології і культурної антропології, професора Леха Мруза. Актуальність цієї теми стала очевидною, адже новітній епосі розвитку людства властиві декілька тенденцій, і однією з них є етнічна ідентифікація народів світу через сферу поглибленого пізнання свого походження, своєї етнічної історії, культури, створених цінностей тощо. Прискіплива увага помітна до з'ясування усіх різноманітних обставин способу життя різних етнічних форматів — від етносу до окремого носія етнічного (етнофора). Власне сучасні глобалізаційні тенденції підштовхнули народи до своєрідного національного ренесансу, не стільки у відтворенні і поверненні до етнічної традиційності, як до максимально вичерпного вивчення традиційної минувшини цілого етносу, так і його частин, які опинилися внаслідок різних історико-політичних, соціальних обставин поза межами етнічної території, в іноетнічному середовищі, відомих як етнічна діаспора. Історична пам'ять — це той цивілізаційний феномен, який ніколи не згасає, а ще більше поживляється динамікою і гостротою історико-політичних процесів.

Це один вагомий фактор спонукає звернути увагу на проблему історичних і сучасних етнотрансформаційних процесів у порубіжних українських територіях, своєрідністю політичної історії українців у контексті політичної історії сусідніх народів, внаслідок чого відбувалася корекція визначення лише споконвічних етнічно освоєних земель. Насамперед, контактні міжетнічні масиви мають особливе навантаження у фільтруванні і синтезуванні іноетнічної традиційності. Саме у цьому контактному масиві відбувається первинна апробація тих чи інших іноетнічних явищ, проходить процес адаптації і, врешті, засвоєння, залучення до загальноіснуючих традицій, або їх несприйняття. Тривала міжетнічна контактність виконувала важливу пізнавальну місію етнокультурної, побутової своєрідності сусідніх народів. Водночас ці території були барометром міждержавної політичної кон'юнктури, коли добросусідські відносини сприяли активному взає-

мопроникненню етнокультурних явищ, або сповільнялись при політичній загостреності взаємин, але ніколи цілковито не зупинялись. Динаміка іноетнічних взаємозв'язків у порубіжжі корегується багатьма факторами, до яких, зокрема, належать: природно-ландшафтні, етнічні, мовні, культурні, релігійні, суспільно-політичні тощо.

Етногенез українців характеризується за найбільш сталими ознаками співжиття людських колективів, модель якого відомі вчені Берг і Гумільов визначили як природний закономірний процес, назвавши його хорономічним, тобто який відбувається за участю головних чинників — географії (ландшафту) і біології.

Українці за своє історичне буття заселили і освоїли ніким до того не зайняті землі, біля 950 тис. квадратних кілометрів. Це чи не єдиний європейський народ, який не зазіхав на чужі території, не проводив війн, щоб підкорити своєму пануванню народ, його землю, його набуток.

Констатуємо виключно як факт, що понад 300 тис. км² етнічної української землі стали частинами державних територій сусідніх держав. Характерно, що такий факт ними визнається. Ще середньовічна Польща ніяк не приховувала, що червенські землі, Перемишльщина були землями руськими (русинськими), тобто українськими, а Галичина визнавалась українським краєм. Майже 22% Підкарпаття за Сен-Жерменським договором 1919 р. остаточно було оформлено як територію Словаччини, тодішньої Чехословацької держави [2, с. 107]. Частини українських етнічних земель залишилися у складі Румунії, Угорщини, Молдови.

У контексті етнокультурних трансформаційних процесів у порубіжних зонах, звернуто увагу, що динаміка цих процесів обумовлювалася багатьма факторами, зокрема ландшафтом міжетнічної території, густотою заселення, а також станом організації міждержавного кордону. З огляду історичної освоєності українцями земель, українське порубіжжя має таку характерну ознаку:

- етнічно історичні території не збігаються з сучасним державним кордоном по всьому периметру держави. Підкреслимо, що немає жодних застережень щодо конституційності і визнаності як в Україні, так і сусідніми державами щодо сучасного державного кордону України;

Вручення С. Павлюку ордена «За заслуги» III-го ступеня. Вручає заступник голови Львівської облдержадміністрації В. Базів, 1998 р.

Підписання угоди про наукову співпрацю між Інститутом етнології Варшавського університету та Інститутом народознавства НАН України. С. Павлюк (ліворуч), Л. Мруз та В. Тигельський (стоїть), 2005 р.

- історично етнічні території, що через певні політичні обставини стали частинами сусідніх держав, виявилися живими лабораторіями різних етнічних процесів із різною динамікою їх тривання, внаслідок різнофакторних впливів.

Практично без щонайменших зусиль на з'ясування історичних реалій етнічних порубіжних українських і російських, а також українських і білоруських земель було здійснено Радянським урядом як політичне рішення у визначенні міжреспубліканських меж у 1925—1926 рр., внаслідок чого 228,6 тис. км² українських історично етнічних земель залишаються за Росією з населенням більше як 5 млн. чол., з-поміж яких було 66% українців [3, с. 48]. Такий сьогоднішній стан порубіжних територій — питання не стільки політичне, скільки етичне, оскільки виникли стабілізуючі доміанти, порушення яких недопусти-

Директорські будні

Виступ депутата Верховної Ради України С. Павлюка на відкритті поруддя вченого-священника Михайла Зубрицького у с. Мшана Турківського р-ну у 1993 р. (1996?)

ме. Але розгортання сусідських обопільних наукових програм — справа добросусідська і гуманістична, адже повніші об'єктивні знання свого історичного, культурного сусідкування — це шлях до доброзичливості, уникнення політичних депресивних стосунків, нейтралізація витворених агресивних міфів.

Багаторічна співпраця вчених Інституту народознавства НАН України із вченими країн карпатського етнокультурного регіону у рамках Міжнародної Карпатської Комісії досягла результативних наслідків. Справа не тільки у підготовлених чотирьох фундаментальних синтезах і виході у світ перших із них — про фольклор протесту «Герой или Збойник?» та «Народне житло в Карпатах», скільки живі конференційні дискусії і по-людськи щире безпосереднє контактування приводить до бажаного порозуміння. З польськими чи словацькими колегами багато дискусійних, проблемних питань поставлено у русло об'єктивного вирішення стосовно

процесу заселення порубіжних територій, структури пограничного населення і аналіз їх поведінки. Безумовним успіхом львівських вчених стало вихід у світ перших томів 4-томної праці «Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат», а також 2-томної монографії «Лемківщина», достовірні матеріали яких взяли до відома прихильники так званої волоської колонізації Карпат чи політичного русинства. Наслідком активної співпраці із вченими Білорусі стало двотомне дослідження «Полісся». Особливо помітним науковим явищем була міжнародна конференція «Етнографія без кордонів», яка була, здебільшого, методолого-теоретичною, ніж ілюстративною.

Беручи до уваги наукову і суспільну важливість проблеми було переведено її з епізодичного, фрагментарного дослідження у цілісну систему, врахувавши специфічність тематики. Була залучена ціла низка суміжних дисциплін: є предмет для вивчення історикам, мистецтвознавцям, фольклористам, діалектологам, філософам, соціологам, археологам, політологам, культурологам тощо.

Трансформаційні процеси культурних явищ з найбільшою повнотою відбувалися якраз у міжетнічних контактних зонах, що можна оцінити як серйозну апробацію етнічних цінностей, як виняткову форму міжетнічного взаємопізнання.

Соціокультурні процеси пограниччя дадуть змогу глибше дослідити проблеми етнокультурної ідентифікації і змін, які стосуються способу життя, поведінки, рівня залученості в певній культурі та суспільній структурі. Особливий науковий інтерес становлять питання суспільної ролі та значення культурних цінностей, механізмів функціонування культури в контексті трансформації культурних систем. Йдеться не лише про час (діахронний розріз), але й простір (синхронний зріз), не тільки про предмет і носія — репрезентанта власної культури, але й оцінка її іноетнічним середовищем.

Порівняльне вивчення традиційних мистецьких семантичних парадигм набуває особливої ваги в період осмислення національної спадщини як системного явища, що виступає у контексті сусідніх етнокультур. Очевидно, що етнічна специфіка мистецтва в її найрізноманітніших творчих та історичних проявах, формах, жанрах існування, широкому аспекті функціонування — це ланцюг окремих відповідей.

При цьому виявлення її національних ознак і характеристик буде здійснено вперше.

Важливо, що формування національної тягlosti українського мистецтва відбувається в неоднаковій просторовій і часовій динаміці, у багатьох впливах, контамінації, що йдуть від чужих етномистецьких традицій.

Фольклористи вивчають роль і місце усної словесності в духовному житті українців та представників інших народів, що проживають на порубіжних теренах. Важливо було простежити генетичні її корені, успадкування традиції, яка, як виявляється, для українців дуже міцна, що у свій час підмітив німецький поет Фрідріх Боденштедт, який переклав збірку українських народних пісень німецькою мовою (1845): «Ні в якій іншій землі дерево народної поезії не дало таких величезних плодів, ніде дух народу не відбився так живо й світло в піснях, як в українців». Науково доцільно у нових дослідженнях акцентувалась увага на висвітленні питань інтеграції фольклорних традицій і сучасної культури народів і національних меншин. Досліджувався, як етнічний фольклор впливає на іноетнічне середовище, в якому він функціонує: польському, білоруському, російському, молдавському.

Актуальними залишаються дослідження сучасного стану важливих з точки зору системи мови діалектних явищ українського порубіжжя і їх поширення на всій території загальнонаціональної мови. До діалектних явищ такого типу, які доповнюють характеристику мовної системи і мають неабияке значення для глибшого з'ясування багатьох мовних явищ та процесів, слід віднести: локальні особливості, діалектні мікроявища, периферійні явища, архаїчні релікти, продукти міжмовного і міждіалектного впливів, запозичення і їх роль у зміні або порушенні структурної системи окремих говорів та іншу діалектну специфіку.

Особливо важливо в діалектологічних дослідженнях, що стосуються говорів, які знаходяться в зоні етнічних та діалектних меж, якнайповніше розкрити процеси взаємних впливів. Саме в результаті взаємовпливів, які найчастіше виявляються у вигляді конкретних запозичень, і відбувається багато мовних процесів, що визначають дальший розвиток мовних законів.

Не менш важливим в аспекті дослідження міжслов'янських взаємозв'язків є відображення взаємних впливів говорів українських етнографічних груп

Степан Павлюк та Роман Райнфус між засіданнями конференції. Краків, жовтень 1998 р.

Учасники наради Міжнародної Карпато-Балканської комісії (МКККБ) у Польщі, 2004 р.

з сусідніми слов'янськими, а також неслов'янськими (румунською, німецькою, угорською) мовами.

Вирішення такої масштабної наукової програми можливе при інтеграції інтелектуальних і фінансових зусиль академічних центрів сусідніх держав під егідою Міжнародної Асоціації академії наук та Міжнародної Карпатсько-Балканської комісії, діяльність якої слід активізувати. Тоді стане реальним і видання наукової спадщини, і регулярне експедиційне дослідження, і музейницько-виставкова справа, і поява нових фундаментальних синтетичних праць.

Важливими питаннями гуманітарної науки є також соціокультурне дослідження сучасного стану етнічної, національної самоідентифікації в умовах активного інформаційного обміну, трудової міграції, нівелюючого національну самобутність засилля масової культури. Зважаючи на це, Інститутом започаткована перспективна програма дослідження соціального

середовища українських трудових мігрантів, що охоплює аналіз стосунків трудових мігрантів між собою та з іноетнічними соціальними структурами, вивчення розвитку самоорганізації українців за кордоном, дослідження широкого спектру питань на полі соціальних співвідношень українських трудових мігрантів у країнах перебування. В рамках цієї програми виконано повний обсяг соціологічних досліджень у Португальській республіці, Чеській республіці, Польщі, Італії та Іспанії, проведено низку методологічних семінарів. Підсумком першого етапу і проведеної дослідницької роботи стали збірники наукових праць.

Прикро торкатися такої суспільної проблеми, як відкрите цькування і відверта агресивність влади до наукової сфери в останнє десятиліття, яку представляє Національна Академія Наук України, напрацювання якої зайняли помітне місце у світовому інтелектуальному просторі, яка виступає носієм багатьох новітніх фундаментальних та технологічних ідей і пропозицій тощо.

Необхідно підкреслити прикро тенденцію на різке зменшення фінансування, особливо в останнє десятиліття. Таке враження, що владу не цікавлять очевидні колосальні ресурси для утвердження держави, які містяться у наукових розробках, а сама не спроможна зберегти їх реалізацію в українському суспільстві, які в той же час (розробки) успішно адаптуються у розвинених державах з мудрим і відповідальним урядом. Невже наша українська влада настільки ворожа до свого народу?

Академічна наука зберегла і утвердила прикметну стильову ознаку — фундаментальність наукових ідей не лише прикладної, але й соціогуманітарної сфери, усвідомлюючи, що нове українське суспільство вимагає суттєвого «ремонту» гуманітарних дисциплін від здебільшого фальшивої імперсько-комуністичної історіософії. І цей «ремонт» повинен був здійснюватися на наукових засадах об'єктивності, всеохопності, ґрунтовності й обов'язково послідовності вивчення того чи іншого суспільного явища, виключаючи фрагментарність.

Реальність цих академічних настанов на суспільний виклик проявилася в усьому соціогуманітарному спектрі наук, принципово змінивши радянські ідеологічні акценти, що стало методологічною основою для висвітлення суті національної пам'яті, історії, культури, світоглядності.

Уже не розколюють своє етнічне походження три східнослов'янські народи в історіографічній колісці російської імперської ідеології. Українські вчені довели, що кожен народ, щоб бути повноцінним, мусів мати свою колиску, бо відомо, що недоглянуте дитинство може спричинитися до неадекватної поведінкової культури дитяти — у народі кажуть «важка дитина». Та й Іван Мазепа уже не проклятий народом, і наші політичні лідери, і діячі науки, культури, письменники уже не буржуазні запродавці, і січові стрільці та воїни УПА захищали таки свою Вітчизну від різних окупантів тощо.

А яка подвижницька праця закладена академічними вченими-літературознавцями, щоб без купюр можна було прочитати весь літературний процес в Україні!?

Я цим хочу підкреслити, що завдяки академічному стилю, системній методиці, методології, творчим навикам, згромадженню достойних вчених в академічних установах можливе послідовне повновартісне дослідження будь-якого суспільного явища, уникаючи епізодичності, поверхового навітлення, банальної міфологізації.

Академічні вчені-етнологи, мистецтвознавці підняли з небуття заборонені в радянську епоху теми етногенезу українців, етнічної історії, цілісного культурно-мистецького процесу в Україні. Завдяки працям відомих сучасних українських мистецтвознавців можна було визначити рівень і місце національної художньої культури в контексті Європи, цілісно охопити українську художню культуру в європейському контексті, однак є можливим лише за наявності відповідного творчого середовища, у якому уже були напрацьовані дослідницькі традиції, праця велась у певному алгоритмі, фундаментально, формувалась мистецтвознавча школа. Стиль академічних інституцій уможлилював реалізацію цілісних творчих проектів, як це простежується на прикладі мистецтвознавчого осередку Інституту народознавства НАН України, коли були створені ґрунтовні дослідження про українську малярську культуру, виконані відомим вченим Павлом Жолтовським і його учнями. Інший відомий вчений, лауреат Національної премії України ім. Т. Шевченка Володимир Овсійчук чи не вперше в Україні довів синхронність розвитку української художньої культури і суспільства з європейською існуючою

Чорнобиль очима науковців Інституту народознавства НАН України. Фото проф. Ярослава Тараса

практикою у середньовіччі, зокрема Ренесансної епохи. У новітню українську добу вчені розпрацювали наукову програму дослідження мистецької культури України в діахронії, на всьому тисячолітньому проміжку буття українців.

Не роблячи некоректних закидів вченим з-поза меж Академії наук, все ж, слід відзначити, що організація творчих проєктів за академічним алгоритмом важко уявляється.

Ще одна ілюстрація. Чорнобильська катастрофа. Міг буквально щезнути на очах унікальний архайчний пласт традиційної культури Полісся. Академія наук, маючи у своїй системі відповідні інститути, доручила розпрацювати державну програму для мінімізації страхітливих наслідків атомної катастрофи у сфері культури і її реалізації Інституту народознавства. Починаючи з 1994 р. понад півсотні вчених з академічних інститутів дуже часто з Ліною Костен-

ко, щороку у межах трьох місяців скрупульозно фіксували виявлені у кожному зі сіл 1-ї і 2-ї зон, частково 3-ї, а також переселенців, усе, що стосувалося традиційної культури, побуту, археології, краєзнавства, навіть етнодіалектології тощо. Уже декілька сотень сіл щезли з карти України. Залишився виняткової вартості зібраний вченими матеріал із життєдіяльності населення Поліського краю. Це була по-справжньому подвижницька праця здебільшого академічних вчених.

Інший аспект. Новітня українська доба у стані формування стратегії розбудови і стабілізації суспільства, уникнення кризових явищ.

На жаль досі були поза увагою державних чиновників виявлені негативні тенденції в етнокультурній сфері держави, без полагодження яких не мислиться достойне виховання гідності за свою країну, історію, культурні набутки, і, врешті, самоетноідентифікація — бути українцем, з пристрасстю відстоювати свою Державу, змагатися за її розквіт.

У цьому контексті вагомими стали здобутки вчених про субкультуру українського міста. Зрозуміло, що місто акумулює у собі, абсорбує, без огляду на естетичні, моральні чи аморальні прояви масової сучасної культури; через місто проходять інформаційні потоки, що теж впливає на становлення особи. Не володіти знаннями про виникнення сублокальних груп і їх взаємодію; про «приблатньому» субкультуру, творену маргіналами зі середовища соціально невлаштованих людей, наркоманів тощо, значить пустити розвиток міста і держави на самоплив.

Етнокультурні аспекти конкретних особливостей рецепції різними етносоціальними групами міського населення, інформації мас-медіа та новітньої реклами, яка впливає не лише на ті чи інші настанови, очікування та стереотипи мислення різних груп мешканців міста, але й на сам стиль життя, на систему ціннісних орієнтацій, на повсякденні стосунки і навіть на вербально- комунікативну поведінку мешканців міста — усе це актуалізує урбанізаційні дослідження.

В академічному середовищі розгорнуті дослідження в галузі урбаністичної етнології з огляду на їх вкрай важливий прикладний характер у діяльності етнополітики, мовного будівництва, деколонізації міської культурно-цивілізаційної сфери. Адже саме міста сьогодні визначають усі головні перспективи сучасних етносоціальних та етнокультурних процесів

України. У багатьох містах та великих міських агломераціях національно свідомі українці, на жаль, ще не мають адекватного для себе культурного і спілкувальницького довкілля: почувають себе наче в діаспорі. Комунікативно-контактна мережа великих міст України з її цілковитим домінуванням російського мовлення та російської вуличної субкультури наче «випадає» із живої тканини українського етнокультурного організму. До того ж відомо, що власне міста як осередки, де концентрується не тільки людина і промисловість, але і культура, наука, шоу-індустрія, інфрмація, розмаїті можливості рекреації тощо, визначають майбутнє, визначають перспективи усіх соціальних, у тому числі етносоціальних процесів. Усі наймодерніші інновації, усі «ембріони» майбутнього, усі визначальні вектори суспільно-політичного розвитку зароджуються і формуються саме в містах. Тому українство поза містом означає тільки одне: українство — поза добою, українство без майбутнього, українство без перспективи.

Академічні творчі сили працюють над багатьма проблемами, що стосуються соціогуманітарного спектру наук, зокрема у сфері дослідження української культури — як традиційної, так і професійної. Запропоновані важливі програми з ділянки вивчення культурної спадщини не були сприйняті попереднім урядом належно. Було багато декларативних запевнень, ще більше відписок, а реальної фінансової допомоги не поступало. Запропоновані програми на виявлення, збереження культурних цінностей як матеріальної, так і духовної сфер; програми на збереження ідентичності лемків, гуцулів, бойків та інших етнографічних груп українців залишилися без розгляду.

На особливу увагу заслуговує наукова програма, яка висвітлює сучасні міграційні рухи у частині вивчення динаміки етноповедінкових змін в іноетнічному середовищі європейських народів, етнопсихологічний ракурс на етнічну самозбереженість, культурну самодостатність, сучасні процеси міграції українців у вимірі соціодинаміки глобалізованих суспільств та інше.

Безсумнівним здобутком у плані пошуків теоретичних рішень сучасних етнокультурних процесів є наукові праці Романа Кіся «Мова, думка і культурна реальність: від Олександра Потебні до теорії мовного релятивізму», «Вступ до інтегральної, етнокультурної (неофункціональне бачення культу-

ри)», «Глобальне — національне — локальне (соціальна антропологія культурного простору)»; продовжується прискіпливе вивчення етногенезу українців, зокрема у наукових зацікавленнях Степана Павлюка «Етногенеза українців: спроба теоретичної конструкції», Антоніни Колодій «На шляху до громадянського суспільства: теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні», Миколи Балагутрака «Українська етнопсихологія ХІХ століття».

У програмі досліджень закладено вивчення стану етноідентифікації української діаспори, з чого змогли досягнути більш уважно про українців у Молдові; Оксана Сапеляк зуміла подати науковий нарис про українців в Аргентині та Парагваї.

Активно реалізується наукова тема про традиційну роль жінки в українському суспільстві, гендерні дослідження суспільного, соціального статусу жінки у розробці Оксани Кісь «Жінка в традиційній культурі українців (др. пол. ХІХ ст.)» та Марії Марерчик «Ритуал і тіло. Структурно-семантичний аналіз обрядів родинного ареалу».

Досконало розпрацьований науковий напрям з ділянки взаємопов'язаних наук — етнології і філології, у якому йдеться про антропонімію українців вченими Михайлом Худашем та Марією Демчук.

Творча напруга панувала у науковому осередку мистецтвознавців, у якому зосередились на дослідженні проблематики, пов'язаної з українським мистецтвом у його генезі, творчих тенденціях, стилях у контексті світового культурного простору. Завідувач відділом, лауреат Національної премії ім. Тараса Шевченка, відомий мистецтвознавець Володимир Овсійчук розробив наукову тактику і сам завдав виконавський алгоритм. Подиву гідна творча одержимість Володимира Овсійчука, коли за час праці в Інституті появились друком понад 20 книжкових видань, серед яких фундаментальні монографії «Класицизм і романтизм в українському мистецтві», «Оповіді про ікону» (разом з Дмитром Крвавичем), «Українське малярство Х—ХVІІІ століть: проблеми кольору» і «Мистецька спадщина Тараса Шевченка у контексті європейської художньої культури», як апофеоз творчому генію Шевченка. Нова інтерпретація мистецької спадщини Київської Русі закладені у монографіях Володимира Жишковича, Назара Козака.

Відділ народного мистецтва, сидять: Р. Мотиль, О. Никорак, Р. Дутка, О. Козакевич, Т. Куцир; стоять: О. Тріска, А. Колупаєва, А. Дроцик, Л. Герус, О. Олійник, О. Шпак, О. Болюк. 2017 р.

Г. Вережак (писанкарка), працівники відділу народного мистецтва О. Болюк, Л. Герус, І. Дроняк (директор музею «Гуцульщина»), О. Козакевич, О. Федорчук, О. Шпак, с. Яблуниця Вижицького р-ну Чернівецької обл. Експедиція 2008 р.

Розкрито мистецький процес інших епох у наукових розробках Олега Сидора, Романа Яціва, Ростислави Грималюк, Олеся Ноги та ін. Ірина Волицька продовжує наполегливо працювати над особливостями стилю, художньої культури драматичних театрів України у ХХ ст., зокрема над театральною епохою Леся Курбаса.

Особлива місія перепала вченим-мистецтвознавцям із сфери народного мистецтва — виявити народно-мистецькі осередки і центри України, визначити їх творчу стилістику і жанрові особливості, провести типологічний аналіз і здійснити видову класифікацію, що в сукупності означає не що інше, як розпра-

Працівники відділу народного мистецтва О. Козакевич, О. Федорчук, І. Савчук (респондент), О. Олійник, с. Задубрівці Снятинського р-ну Івано-Франківської обл. Експедиція 2015 р.

Працівники відділу народного мистецтва О. Федорчук, Т. Куцир, Л. Герус у журі конкурсу дитячої та юнацької творчості з декоративно-ужиткового мистецтва «Таланти твої, Україно», м. Львів, 2017 р.

цювати сучасний підхід теорії і методології цілісного наукового напрямку. У нерозривному зв'язку вивчався інший аспект — історія народномистецької практики у контексті збагачення духовності українського суспільства, з виділенням у цьому творчому процесі універсального і унікального. Вихід у світ кожної наукової праці засвідчував послідовність заданого дослідницького алгоритму і теоретичних настанов. Достойно подана унікальність української вишивки Раїси Захарчук-Чугай, водночас розпрацьовуючи народне декоративне мистецтво як синтетичне явище, зокрема у монографії «Народне декоративне мистецтво Українського Полісся. Чорнобильщина», зібравши неповторний матеріал у численних експедиціях у Чорнобильську зону. Грун-

товний виклад матеріалу про народну тканину провела Олена Никорак у монографії «Українська народна тканина XIX—XX ст.: типологія, локалізація, художні особливості», а Михайло Станкевич уклав душу у працю «Українське художнє дерево XVI—XX ст.». Із належним творчим завзяттям підготовлені праці Миколи Моздира «Українська народна меморіальна пластика», Ганни Врочинської «Українські народні прикраси XIX — поч. XX ст.», Олени Федорчук «Українські народні прикраси з бісеру», Агнії Колупаєвої «Українські кахлі XIV — поч. XIX ст.: Історія. Типологія. Іконографія», Галини Івашків «Декор української народної кераміки XVI — першої половини XX століття», «Василь Шостопадець і кераміка Сокаля», «Збірка кераміки Петра Лінинського», Вікторії Тарас «Монастирські сади Галичини (X — сер. XIX ст.)», Людмили Герус «Українська народна іграшка», Оксани Шпак «Українська народна гравюра XVII—XIX століть» та ін.

Науковий доробок фольклористів можна вважати вельми успішним, оскільки більшість наукових праць написані як узагальнюючі з уточненням теоретичних засад, методологічних та методичних принципів і настанов, одночасно заповнивши досі не вивчені або цілі малодосліджені пласти в українській фольклористичній науці. На достатньому академічному рівні досліджена жанрова система поезики і стилістика фольклору, стрілецький і повстанський фольклор та ін. Повноцінний аналіз стану і тенденції побутування фольклору і його вивчення під кутом зору теорії, наукової інтерпретації та перспектив подав у своїй монографії Роман Кирчів «Двадцять століття в українському фольклорі», а наукова праця «Етнографічно-фольклористична діяльність «Руської трійці» поглиблює знання і підкреслює національну і суспільну значимість будителів національної свідомості. Вичерпно виписана наукова проблема про героїчні перекази у праці Василя Сокола «Українські героїчні перекази: структурно-семантичний та поетичний аспекти». Значний доробок цього вченого припадає на збір та упорядкування фольклорних записів з різних ділянок суспільного життя: про голод в Україні, пісні з батьківщини Івана Франка, Львів у фольклорі, історичні героїчні перекази, народна пісенність з Карпат тощо. Повстанській тематиці присвячені праці і

збірники пісень Григорія Дем'яна, зокрема «Українські повстанські пісні 1940—2000-х років», «Генерал УПА Олекса Гасин — «Лицар», «Бандерівці» та ін. Оксана Кузьменко уважно простежила фольклорну канву про стрілецьку історичну епоху у праці «Стрілецька пісенність: фольклоризм, фольклоризація, фольклорність» з підготовкою збірника «Стрілецькі пісні», а Оксана Чікало задекларувала себе як вчена працею «Українські пісні-хроніки: жанрово-тематичний аспект». Цікаву працю про фольклор урбаністичного простору підготувала Ольга Харчишин («Український пісенний фольклор в етнокulturі Львова: трансформаційні процеси, між-етнічні пограниччя»), Галина Сокіл — про календарний цикл пісень, їх структуру, функції і семантику, а Володимир Дяків — «Фольклор чудес у під-радянській Україні 1920-х років».

До творчого активу слід віднести створення низки профільно-тематичних словників та енциклопедій, зокрема словник, що стосується науково-понятійного апарату з етнології «Словник основних понять з теорії етнології» Степана Павлюка, Михайла Станкевича з народного мистецтва, Тетяни Файник з народного будівництва, Уляни Мовної з пасічництва. Ярослав Тарас підготував енциклопедичний словник «Українська сакральна дерев'яна архітектура». Набула визнання підготовлена колективом авторів «Мала енциклопедія українського народознавства», як серйозна спроба створення повномасштабної енциклопедії української етнології.

Нерозривно у науковій творчості виявилась педагогічна діяльність — крім викладацької практики вагомою ділянкою була підготовка навчальних посібників, підручників, методичних розробок з мистецтвознавства, етнології, народного мистецтва.

Особливо вдалим став педагогічний проект випуску посібника «Українське народознавство» (за ред. Степана Павлюка) для середніх загальноосвітніх шкіл, який набрав багаторазового перевидання. Одночасно була розроблена шкільна програма з цього предмета.

Для підготовки фахівців з мистецтвознавства був потрібний навчальний посібник, який розробили вчені Інституту Володимир Овсійчук, Світлана Черепанова та професор Академії мистецтв Дмитро Кривавич «Українське мистецтво» (у 3-х кн.), з на-

З експозиції музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України

родного мистецтва вийшов друком посібник «Декоративно-прикладне мистецтво» Михайла Станкевича та Раїси Захарчук-Чугай; навчально-методичний посібник «Українська етнопедогогіка» Євгенії Сявакко.

Музейний сектор Інституту народознавства, попри свою основну місію — зберегти пам'ятки і їх популяризувати, проявив себе як музейний центр в Україні, беручи до уваги тематику і кількість надрукованих праць з питань організації виставкової діяльності, дослідження фондів колекцій, підготовки альбомів-каталогів тощо. Особливо плідно виявилась співпраця з музеями Польщі, між якими відбулось більше ніж десяток взаємообмінів різноматематичними експозиціями. Показовими наслідками творчої співпраці між музеями Польщі і нашими — підготовка багатьох альбомів-каталогів окре-

мих фондових колекцій — плаката, художнього скла, килимів, табакерок тощо.

Вдало проведено виставки у Австрії, Німеччині, Сербії тощо. Близька до завершення програма кардинальної зміни виставково-експозиційної сфери.

У Музеї стало доброю практикою працювати з колекціонерами і народними майстрами з метою створення своєрідного Музею приватних колекцій та збірок. Так, Музею була передана унікальна колекція кераміки (понад тисячу експонатів) скульптора Петра Лінинського, за матеріалами якої організовано постійну виставку і видано альбом, підготовлений Галиною Івашків. Також подарував свій творчий доробок малярства на склі і малої форми фігур художник Іван Сколоздра, з якої створено прекрасну експозицію і теж видано альбом.

Світова музейна практика не передбачає, щоб фондові збірки пам'яток були як підрозділ дослідницьких наукових інститутів. Можливо, це один з небагатьох випадків, коли взаємозв'язок музейницької сфери з науковою має виняткову оправданість і є продуктивним. Музейні пам'ятки стали прекрасним ілюстративним матеріалом для творчих робіт у галузях етнології, народного мистецтва. У той же час наукові працівники активно допомагають у атрибуції пам'яток, у komponуванні виставок тощо.

Сьогодні у нас працює 70 науковців. В окремих відділах, зокрема фольклористики, мистецтвознавства, народного мистецтва усі наукові працівники з науковими ступенями. Деякі наукові працівники вищої кваліфікації перебазувались на професорські посади вузів Львова.

Роман Кісь та Роман Кирчів нагороджуються премією ім. Філарета Колесси, Ганна Врочинська — премією Ф.І. Шміта (усі премії — Президії НАН України). Степана Павлюка було обрано академіком НАН України, Михайла Станкевича — членкореспондентом Академії мистецтв.

Лишень тільки одна арифметика зробленого за чверть століття колективом Інституту попросту вражає, адже усім відомий урядовий принцип — наука нації не потрібна, а отже їй випала доля стагнації, коли науковий процес фінансово не забезпечувався, — заледве випадало на мізерні зарплати. І коли кількість книжкових видань сягнула 316 одиниць, та ще й більше 70 випусків журналу, який поширюється у Європі, переймаєшся гордістю за одержаними ко-

лег і невідомо звідки мобілізацією ресурсів, організованих непосидющою і в чомусь провокативною (у добромому сенсі) дирекцією, яка не очікувала милостині нізвідки, хіба ласки від Бога, і починала науковий і господарський проєкти один за одним... і успішно завершувала. Монографічними дослідженнями засвітлювалися вузлові явища цілісного традиційного простору буття, а меншого формату науковими працями подавалися окремі вагомі епізоди традиційного повсякдення — і таких наукових публікацій, наданих суспільству, виявилось біля шести тисяч.

Активною була конференційна форма апробації наукових ідей, на яких виголошено понад чотири тисячі доповідей, а тисяча із них — на міжнародних зустрічах.

Не можна оминати увагою, щоб не висловити вдячність колективу Інституту за виняткову громадянську позицію. Коли український народ в 2014 році проявляв свою нескореність перед владою за вчинені нею суспільні кризи, більшість моїх колег підтримували своєю безпосередньою участю вогнище народного гніву на Майдані у Києві. Та й спротив владі за приниження української науки, яка здобула пріоритетне місце у світовому інтелектуальному просторі почалося в актовій залі Інституту з підготовки протестних листів до керівників держави, зверненням до наукової громадськості України спільно висловити вимоги на порятунок української науки як одного із найефективнішого ресурсу для розквіту і поступу України.

Значні старання дирекція вклала у виведення пам'яткоохоронної будівлі з аварійного стану; здійснено реконструкцію горища, що додало для Інституту біля однієї тисячі квадратних метрів корисної площі (біля 40 робочих кабінетів) проведено капітальний ремонт майже всіх приміщень, зокрема експозиційних площ, створено дві постійно діючі музейницькі експозиції — вжиткове декоративно-прикладне мистецтво Європи і традиційна культура українців — загальною площею біля 4 тис. м. кв.; реставровано скульптурну групу «Ощадність», творіння всесвітньовідомого скульптора Леонардо Марконі; впорядковано фондові збірки із кількістю 100 тис. пам'яток, почавши їх повну інвентаризацію тощо.

Сьогодні Інститут народознавства НАН України — це серйозна наукова установа, зорієнтована на виявлення і теоретичне осмислення сучасних змін

соціокультурної динаміки, зокрема міжетнічної комунікації, урбанізації, глобалізації, проблем трудової міграції та ін., всебічне вивчення яких є відповіддю на важливі запити щодо самої України як національної спільноти і її майбутнього в новітній конфігурації Європи.

Вагомими здобутками учених Інституту стала підготовка та видання ґрунтовних монографічних праць «Студії з українсько-польського етнокультурного пограниччя»; «Сакральна ангіопластика Русі-України. Священні потири і дискоси. Кінець X — XVI століття»; «Український пісенний фольклор в етнокультурі Львова: трансформаційні процеси, міжкультурні пограниччя», «Церква у просторі міграцій: етнокультурні ресурси та соціоінтегративний потенціал релігійних спільнот українців», «Український пантеон», «Походження імен та релігійно-міфологічні функції давньоруських і спільнослов'янських язичницьких божеств» та ін.

Наукова діяльність Інституту базується також на співпраці з органами державної влади, закладами Міністерства освіти і науки України, культурно-мистецькими та музейними інституціями нашої держави та зарубіжжя. Інститут плідно контактує з академічними установами, університетами, дослідницькими і центрами України, Білорусії, Польщі, Молдови, Болгарії, Словаччини, Німеччини, Канади, США. Вчені Інституту є членами численних експертних і наукових координаційних рад, в тому числі зарубіжних. Активну участь Інститут бере в міжнародних проектах, очолюваних ICOM, CASE (Європейський гуманітарний Центр передових наукових досліджень та освіти), Європейським Союзом (Сьома рамкова програма 2014—2017 рр.) та ін.

Періодичне наукове видання Інституту «Народознавчі зошити», публікації матеріалів конференцій, круглих столів, різних наукових форумів сприяють активному діалогу вчених-народознавців з громадськістю та служать орієнтації академічної науки на активне впровадження у практику сьогоденного суспільного життя.

Як підсумок можна стверджувати, що Інститут виконує результативну роботу в сфері дослідження традиційної та і сучасної культури українців та їх внеску в загальносвітову культуру, вивчає і професійне й народне мистецтво України, фольклор, наукові розвідки науковців установ пов'язані також з

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 3 (135), 2017

Мітинг на захист української науки 16.03.2016

історією та теорією народної творчості. Визначальною рисою досліджень Інституту є зорієнтованість на виявлення і теоретичне осмислення сучасних змін соціокультурної динаміки, зокрема міжетнічної комунікації, глобалізації, проблем трудової міграції та ін.; всебічне вивчення яких є відповіддю на важливі запити розвитку української держави як національної спільноти та її майбутнього в новітній конфігурації Європи.

Вченими Інституту активно проводяться фундаментальні дослідження етнокультурних процесів на порубіжних територіях української держави та колишніх українських етнічних землях, а також започатковано нову академічну міждисциплінарну програму фундаментальних та прикладних наукових досліджень сучасних міграційних процесів. Результати таких розвідок сприяють формуванню державної міграційної політики України. В Інституті створені достатні передумови для нарощування теоретико-методологічного потенціалу народознавчої науки як

основи для підвищення ролі гуманітарної сфери у житті сучасного українського суспільства.

Маємо велике сподівання, що сучасні культурологічні програми матимуть підтримку теперішнього керівництва держави, коли зможемо опублікувати неймовірно багату етнографічну, фольклористичну спадщину, можна буде повновартісно реалізувати програму про динаміку етнокультурних процесів в Україні, українців за рубежом, дослідження всього спектру культурних набутоків українців тощо.

Немає сумніву, що суспільство, а насамперед уряд переконується, що академічна наука для перспективи України настільки вагома, як колись винайдення колеса для розвитку цивілізації.

І, підсумовуючи, з гордістю можна констатувати, що за 25 років Інститут працював, наче керувався афоризмом Сквороди, що «з усіх втрат втрата часу найтяжча». Тому творчі наслідки, навіть врахувавши важкі часи, формування держави і суспільства, виявилися втішними.

1. Архів ІН НАН України. — Оп. 1 Художньої промисловості. — Од. зб. 4.
2. *Дністрянський М.С.* Кордони України / М.С. Дністрянський. — Львів, 1992. — С. 107.
3. *Заставний Ф.Д.* Українські етнічні землі / Ф.Д. Заставний. — Львів, 1993. — С. 48.
4. *Франко Іван.* Твори : у 20-ти т. / Іван Франко. — Т. XIX. — Київ, 1956.

Stepan Pavliuk

A QUARTER CENTURY STRUGGLE FOR OUR FUTURE!

Stages of formation of the Institute of Ethnology of NAS of Ukraine and Museum of Ethnology and Crafts (attached to the Institute) are highlighted. Names of Galicias` science creators, beginning with members of "Ruska triitsa", names of

directors of scientific institutions, which became a foundation for today`s Institute, are honoured. Activity of scientists of the institution and their contribution both in Ukrainian and global science are highlighted. It is accentuated, in particular, on the Institutes` achievements in the field of investigation after Chernobyl nuclear catastrophe of Polissias` zone at the territory of nowadays 1 – 3 zone of radioactive contamination. The Institutes` investigations in the field of urban ethnology in the branch of ethnical politics, language development, decolonization of urban cultural and civilization sphere, orientation into theoretical comprehension of modern social and cultural dynamics transformations, especially interethnic communication, globalization, labour migration problems etc are demonstrated in the article. The Institute publishing activity is outlined.

Keywords: Institute of Ethnology of NAS of Ukraine, Museum of Ethnology and Crafts, scientists, researchers, professor Y. Hoshko, academician S. Pavliuk, publishing activity.

Стэпан Павлюк

ЧЕТВЕРТЬ ВЕКА БОРЬБЫ ЗА СВОЕ ГРЯДУЩЕЕ!

Освещаются этапы становления Института народоведения НАН Украины и Музея этнографии и художественного промысла (при Институте). Почитаются имена создателей науки Галичины, начиная от деятелей «Русской триады», имена директоров научных учреждений, ставших фундаментом нынешнего Института. Освещается деятельность ученых учреждения и их вклад как в украинскую, так и мировую науку. Акцентируется, в частности, на достижениях Института в обследовании зоны Полесья после аварии на ЧАЭС на территории нынешних 1—3-й зон радиоактивного загрязнения. Показаны исследования Института урбанистической этнологии в области этнополитики, языкового строительства, деколонизации городской культурно-цивилизационной сферы и др.; ориентированность на выявление и теоретическое осмысление современных изменений социокультурной динамики, в частности междуэтнической коммуникации, глобализации, проблем трудовой миграции и тому подобное. Выделяется издательская деятельность Института.

Ключевые слова: Институт народоведения НАН Украины, Музей этнографии и художественного промысла, ученые, профессор Ю. Гошко, академик С. Павлюк, издательская деятельность.